
НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

УДК 330.101

П. С. ЄЩЕНКО,
*професор, доктор економічних наук,
науковий консультант відділу економічної соціології
Інституту соціології НАН України
(Київ)*

ДО ІННОВАЦІЙ ТА СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ ШЛЯХОМ ОБ'ЄДНАННЯ “НЕВИДИМОЇ” ТА “ВИДИМОЇ” РУКИ *

Розкрито причини сучасної кризи в Україні, роль у цьому економічної теорії та квазіринкової моделі. Обґрунтовано необхідність зміни парадигми економічного розвитку країни та її повороту до моделі, що з'єднує соціальний ринок і план.

Ключові слова: економічна теорія, периферійна економіка, модель ринку, інновації, стратегія, планово регульована економіка.

P. S. ESHCHENKO,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Sci. Consultant of the Department of Economic Sociology,
Institute of Sociology of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

ABOUT INNOVATIONS AND STRATEGIC PRIORITIES ON THE WAY OF THE UNION OF THE “INVISIBLE” AND “VISIBLE” HANDS

The reasons for the current crisis in Ukraine and the roles of the economic theory and the quasimarket model are clarified. The necessity to change the paradigm of country's economic development and to turn to the model joining a social market and a plan is substantiated.

Keywords: economic theory, marginal economy, model of market, innovations, strategy, plan-controlled economy.

На фоні соціально-економічних показників в Україні у пострадянський період виникають сумніви з приводу доцільності та ефективності здійснюваної неоліберальної політики, як і впевненості у стрімкому розвитку економіки, її структурному перетворенні, а також процвітанні нашого народу в недалекому майбутньому. Підтвердженням тому слугують реалії життя, що склалися на початок 2016 р. У нинішніх умовах різні заяви про початок піднесення народного господарства і про соціальні зміни є необґрунтованими. На думку ряду аналітиків, до найважливіших належать проблеми, пов'язані з необхідністю відбудови індустрії, адекватної вимогам сучасних НТР, науки, освіти, медицини, соціальних стандартів, що є можли-

© Єщенко Петро Степанович (Eshchenko Petro Stepanovych), 2016; e-mail: p.eshchenko@ukr.net.

* Матеріал публікується у порядку дискусії, започаткованої академіком НАН України В.М. Гейцем статтею “Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України” // Економіка України. – 2014. – № 12. – С. 4–19.

вим на базі політики розвитку. З нашої точки зору, така політика може виникнути за умови подолання хибних міфів про виняткову ефективність приватної власності та ринку, які здатні усе розставити по своїх місцях, а також наукового обґрунтування стратегії соціально-економічного розвитку України.

Гіркі уроки економічної моделі спонтанного розвитку

Після переходу України на модель ринку "laissez faire", теоретичною основою якої слугує економічна теорія (економікс), минуло чверть століття. Період дуже значний (не тільки для життя кожної людини, але й для будь-якої країни), щоб оцінити достоїнства впроваджуваної моделі, побудованої на вільному ціноутворенні, прискорених роздержавленні та приватизації, відкритті кордонів для торгівлі, капіталу, робочої сили, інформації, а також на повній відмові від планової економіки і послабленні ролі держави. Розвитку економіки, підвищення її ефективності та конкурентоспроможності, як і високого рівня життя, характерних для розвинутих країн з ринковою економікою, нашій країні, всупереч обіцянкам представників ліберальної теорії, досягти не вдалося. Більше того, сьгоднішні економіка країни і благополуччя переважної більшості українців є не сумірними з тими, що існували в період планового ведення господарства.

Тепер можна з упевненістю стверджувати, що результат спонтанних ринкових трансформацій в Україні без урахування специфіки соціально-економічних реалій і відповідних методів господарювання, які використовувалися багато років, виявився гірким і потребує глибокого вивчення. Без реальної оцінки становища в народному господарстві країни і вироблення науково обґрунтованих рекомендацій неможливо розробити "дорожню карту" для економіки України. Відповіді на ці запитання слід шукати як у колишній моделі соціально-економічного устрою нашої країни, так і в нових теоретичних підходах до обґрунтування нової економічно політики.

Впроваджувана модель не є ефективною, оскільки вона відображає корпоративні інтереси і не відповідає національним стратегічним інтересам України. Причини цього різноманітні, але головні з них зводяться до того, що трансформація економічної та політичної систем здійснювалася за спрощеною схемою адаптації до системи сучасного капіталізму і до глобалізації в інтерпретації Світового банку і МВФ. При цьому рушіями здійснюваної доктрини слугують представники корпоративно-бюрократичної коаліції, що прагне реалізувати свої (а не національні) інтереси, паралізуючи тим самим масові суспільні сили, які, намагаючись вижити, реально не здатні впливати на відтворення якісно нового суспільного ладу.

Нинішня ситуація в соціально-економічній сфері України зумовлена також тим, що з двох можливих шляхів економічного розвитку (мальтузіанського і шumpетеріанського, які утвердились у світі після Другої світової війни) обрано перший. Він призначений для перетворення "нових ринкових економік" на постійних поставальників дешевої сировини, без якої не може існувати сучасний "цивілізований капіталізм". З одного боку, завдяки такій запрограмованій спеціалізації в розвитку, країни "центру" в результаті шumpетеріанської економічної активності отримують постійно зростаючу віддачу, а технологічні зміни в них приводять до зниження вартості виробництва і тим самим відкривають можливості для одержання технологічної ренти, яка у принципі може розподілятися між капіталістами, найманими робітниками і урядом. З іншого боку, "периферійні" країни після проходження певної точки у своєму розвитку за мальтузіанською траєкторією неминуче зіштовхуються

з підвищенням витрат на одиницю продукції. Це головний вмонтований в економіку країн – експортерів сировини механізм, який не дозволяє їм вирватися з пастки бідності за відсутності національного виробничого сектору та веде до соціально-економічної поляризації багатих і бідних країн [1].

Економічний розвиток уже далеко відійшов від теоретичних постулатів нео-лібералізму, який вважає головним рушієм господарської діяльності людей “корисливий інтерес” в умовах чинності стихійних законів економічного розвитку. Вільному ринку, який створив умови найбільшого сприяння для діяльності ТНК і фінансового капіталу, настає кінець. Багато країн дедалі більше концентрують ресурси на стратегічних напрямках, використовуючи для цього значні бюджетні кошти, стратегічне планування, промислову та інноваційну політику, збільшення частки суспільних благ, які виробляються, розподіляються і споживаються не за законами ринкової економіки. І ті країни, що відійшли від неоліберальної моделі та перейшли на неокейнсіанську і неошумпетеріанську моделі, використовуючи визначальну роль держави в економічному розвитку, створили сприятливі умови для модернізації своїх економік (до цих країн належать Японія, Південна Корея, Сінгапур і Китай).

Досвід ринкових перетворень в українській економіці, апробований у країнах з розвинутою економікою, яка базується на неоліберальній теорії, переконує в тому, що прискорений перехід з планово-директивної моделі на ринкову виявився деструктивним. Це усвідомлюють дедалі більша кількість вчених, у тому числі і в Україні. “Проблеми, що виникли у даний час в економіці України, – пише М.І. Зверяков, – породжені значною мірою попередньою економічною системою. У пострадянський період вони набули свого нового розвитку. Тому не можна дистанціюватися від минулого шляхом лише його рішучого руйнування і осуду, демонструючи тим самим нібито схильність реформам... Більшість наших сучасних економічних, політичних, моральних проблем небачено загострились у результаті відвертого ігнорування минулого. Одним з найбільш грізних нагадувань про неприпустимість ігнорування минулого соціально-економічного розвитку стала криза української економіки” [2, с. 11].

Розглянемо специфічні причини спаду української економіки, зумовлені, на нашу думку, попередньою моделлю соціально-економічного устрою.

1. Матеріальною основою спаду слугували диспропорції, що накопичились у народному господарстві України як у складовій єдиного народногосподарського комплексу СРСР.

2. Поштовхом до спаду стали заходи щодо дестабілізації економічного управління ще в радянський період.

3. Спад виявився некерованим після проведення неадекватних монетаристських “радикальних експериментів”, позначених лібералізацією цін на початку 1990-х років.

4. Заходи, що застосовувалися після здобуття Україною незалежності, назвати “економічною реформою” не можна, оскільки вони спрямовані переважно на демонтаж колишньої, планової, системи управління, поділ колишньої загальнонародної власності, а не орієнтовані на творчі дії з реформування української економіки і стимулювання її ефективного зростання.

І все ж радикалізм неоліберальних перетворень спричинив невідворотність ситуації. Вона полягає в тому, що ринки незмінно починають жити своїм життям. “Ними, як зазначає Джозеф Стігліц, неможливо з легкістю командувати. Межа

можливостей контролю над ринками — це встановлення правил гри, причому прозорим способом. Будь-яким ринкам потрібні правила і регулювання. Хороші правила можуть допомогти стабілізувати ринки. Погано продумані правила — не важливо, наскільки благими були наміри, — можуть викликати зворотний ефект. Крім того, те, що відбувається на ринках, може бути лише дуже віддалено пов'язане з реальною економікою. Цю тезу добре ілюструє остання Велика рецесія. Хоча на фондовому ринку США спостерігалось рішуче піднесення, в реальній економіці тривала стагнація” *.

Набуті нами уроки переконують у тому, що впроваджені в українську економіку — без урахування специфіки багаторічного досвіду планомірного ведення господарства — механізми ринкової моделі, розроблені за лекалами неоліберальної теорії, сприяли прискоренню занепаду у країні, посиленню майнової нерівності її громадян, зростанню бідності та корупції. Ринковий механізм перетворив національну економіку на периферійну, спрямовану в основному на обслуговування розвинутих країн у ролі сировинного придатка. На європейському ринку продукція вітчизняної індустрії не є конкурентоспроможною, оскільки приблизно 4/5 її устаткування в експортних галузях було створено понад 30 років тому. Держпідприємства, що перейшли після роздержавлення і приватизації у приватну власність, не модернізовано з огляду на те, що їх власники не інвестують у нову техніку і технологію, а вивозять одержаний прибуток до офшорів. Останнє зумовлено, по-перше, тим, що в нашій країні витрати виробництва (насамперед, ціна робочої сили) є найдешевшими на Європейському континенті, а це дозволяло їй продукції до недавнього часу бути конкурентною, і по друге — необхідністю не втратити нажитий “непопулярною працею” капітал у боротьбі з олігархами.

Не викликає сумнівів, що в умовах досягнення миру і встановлення порядку та законності в Україні капітал (і в тому числі іноземний) повертатиметься в національну економіку, оскільки рушійним мотивом ринкової економіки є прибуток. Він і штовхатиме ТНК до нашої країни з трудозатратною економікою. Вся справа в тому, в які саме галузі спрямується такий капітал. Очевидно, що це будуть сировинні галузі, а не високі інформаційних технологій, машино-, судно- і авіабудування тощо. У кращому випадку для того, щоб законсервувати нашу економіку як периферійну, розвиватиметься “викруткове виробництво” (тобто складальні цехи ТНК). Дії таких цехів є очевидними: по-перше, заробітна плата — головний компонент витрат виробництва — залишиться низькою; по-друге, вироблену продукцію буде реалізовано на внутрішньому ринку. Отже, при цьому і прибуток забезпечено, і ринок захоплено.

Якщо виходити із сутності неоліберальної теорії, яка вважає прибуток показником ефективності, то в такому випадку національна економіка вже тепер є і ефективною, і новаторською. Адже в Україні кількість доларових мільярдів на 100 млрд. дол. ВВП є більшою, ніж у країнах G-8, БРІКС, у Південній Кореї та у 5 країнах з найвищим рівнем життя (Норвегії, Швейцарії, Канаді, Швеції та Новій Зеландії). Список перших 50 багатіїв оцінюється у 59,5 млрд. дол. У першій десятці рейтингу — самі мільярдери, які “тягнуть” разом на 37 млрд. дол. Незважаючи на деяке скорочення капіталів 10 найбагатших людей країни останнім часом, їх “вага” в економіці, як і раніше, є дуже істотною: 37 млрд. дол. становлять 20,3%

* Китай на ухабах нової реальності [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/rus/columns/2016/01/29/578670/>.

ВВП (або 26% валового зовнішнього боргу) України *. При цьому підкреслимо, що жоден з українських мільярдерів, які стали такими за дуже короткий період, не став нобелівським лауреатом, не створив всесвітнє павутиння – як Т. Бернерс-Лі або У. Шоклі (винахідник транзистора), які так і не перетворилися на багатіїв.

Таке становище зумовлене неоліберальною політикою і ліберальними технократами, які, виконуючи програми, накреслені МВФ, впроваджували їх у народне господарство країни. Це дозволило подібним управлінцям-виконавцям стати олігархами, які мають як економічну, так і політичну владу. Очевидно, що подібна політика, як і боргова доларова економіка України, повністю влаштовує вітчизняних мільярдерів-олігархів. “Реіндустріалізація” та “інновації”, що звучать з їхніх вуст, – це словесний туман для привласнення доларових потоків, які беруться в борг з метою підтримання “своїх” банків і корумпованого бізнесу. Немає жодних сумнівів, що саме така політика призвела до розколотого суспільства, в якому на практиці його мізерна частина стали власниками всього, що було створене всіма поколіннями нашої країни, а переважна більшість проживають або доживають на мізерні зарплати, пенсії та соціальну допомогу. До цього слід додати, що на початок 2016 р. державний і гарантований борг України становив 1,7 трлн. грн. – при тому, що доходи держбюджету заплановано в сумі 595,1 млрд. грн., а виплати по державному боргу в нинішньому році Міністерство фінансів України оцінило у 234,26 млрд. грн. Очевидно: якщо тенденція обслуговування держзапозичень збережеться, то це призведе фінанси країни до дефолту.

Як видно, причини, що лежать в основі застиглої в коматозному стані економіки України, є різноманітними. До них слід також віднести невизначеність майбутнього; ідеологію індивідуалізму, яка породжує егоцентризм; тотальну корупцію; недовіру до різноманітних партій, жодна з яких не має монополії на владу і бореться за неї, а не за розвиток країни і процвітання українського народу. Проте, на нашу думку, головну причину слід шукати, в першу чергу, в економічній політиці, побудованій на неоліберальній теорії. Така політика не має майбутнього не тільки в нашій країні, але й у світі, про що свідчать як стан справ у світовій економіці, так і висновки незаангажованих вчених-економістів. “За останні 25 років ми в більшості своїй стали жертвами неолібералізму, цієї великої утопії, що домінувала в суспільній і особливо в економічній думці ХХ століття. Проте, на щастя, ця ідеологія і доктрина, політика і практика зжили себе, а фінансово-економічна криза, що поширилася світом у 2008–2009 рр., ще більшою мірою прискорила її занепад. Це не та теорія, і тим більше не та політика, і не ті цінності, на які є сенс спиратись у майбутньому” [3, с. 166], – вважає відомий вчений і реформатор польської економіки Гжегож В. Колодко.

Цілком очевидно, що, не розв’язавши наведені суперечності, змінити ситуацію в економічній і соціальній сферах не вдасться. Найважливішу роль у цьому процесі може і повинна відіграти економічна теорія, яка в нашій країні, що стала на шлях незалежного розвитку, практично ігнорується і не затребувана для розробки економічної політики. Зумовлено це тотальним переходом ВНЗ (у тому числі тих, які готували економістів) від політичної економії до західної економікс, до американізації та європеїзації економічної освіти, що перетворює Україну на інтелектуальну колонію.

* Скромное обаяние олигархии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://2000.net.ua/2000/forum/puls/99349>.

Необхідним є адогматичний підхід до економічної теорії

Західна економічна теорія, як і економічні знання минулого, не можуть дати відповіді на численні запитання сучасного світу, розділеного технологіями, різними рівнями і стандартами життя, моделями соціально-економічного життя. У багатьох країнах зростає втома, з одного боку, від нав'язуваної Заходом моделі, яку намагаються подати як універсальну, а з іншого — від спроб замінити традиції, ментальність, духовні цінності різних народів на так звані "загальнолюдські". З огляду на це, поглиблюються різноманітні суперечності у сферах культури і релігії. Тисячолітня історія і сучасна ситуація переконують у тому, що ціннісні відмінності — це об'єктивні суперечності між різними народами, які не можуть бути усунуті ринком і його будь-якою моделлю. Глобалізація також не сприяє розв'язанню багатьох існуючих і нових суперечностей. Сьогодні ми є свідками того, як розгортається боротьба інформаційна і технологічна, а також за численні спірні території та кваліфіковані кадри.

Особливу увагу привертає угода, яка підписана у лютому 2016 р. у новозеландському Окленді про Трансатлантичне торговельно та інвестиційне партнерство (ТАІП) і передбачає створення зони вільної торгівлі за участі США і країн ЄС. На ці держави припадає 60% світового ВВП і 33% світової торгівлі. З урахуванням угоди Транстихоокеанського партнерства (ТТП) і набрання чинності обома цими документами вони контролюватимуть 73% світової торгівлі *. Аналітики зазначають також, що, крім двох трансокеанських партнерств, задум США включає в себе ще й третій елемент, про який згадують вкрай рідко. Це Trade In Services Agreement (TISA) — Угода про торгівлю послугами (УТП), яка передбачає, що з моменту введення її в дію "правила гри" на ринках послуг визначатимуться не національними державами, а певними наднаціональними інститутами. Держави втрачають право приймати будь-які закони і нормативні акти, що погіршують умови ведення бізнесу на ринках послуг. У першу чергу, УТП знищує соціальні функції держави (у сферах освіти, охорони здоров'я і комунальних послуг), які перейдуть до наднаціональних структур. Далі буде ліквідовано державне регулювання фінансового сектору економіки. Насамперед, це торкнеться систем страхування і банків, які також повинні регулюватися наднаціональними органами. Особливу увагу приділено сфері інформаційних послуг (ЗМІ, Інтернету, бібліотекам). УТП передбачає встановлення жорсткого контролю над населенням за допомогою ІКТ, які дозволять відстежувати відповідність громадян стандартам, встановленим наднаціональними інститутами (світовим урядом) **.

Визначаючи стратегію розвитку економіки України, необхідно враховувати і той факт, що світ стоїть на порозі четвертої промислової революції. На думку вчених, вона приведе до радикальних змін, зумовлених злиттям технологій і стиранням меж між фізичними, цифровими і біологічними сферами. Природно, що змінюватиметься і суспільство по всьому спектру його життєдіяльності (в тому числі економічної). Технологічні інновації справлять істотний вплив на матеріальне і нематеріальне виробництво, продуктивність праці та собівартість продукції (особливо у сфері комунікацій та у торгівлі). Отже, розвиток буде зовсім іншим. У цьому зв'язку виникає безліч запитань, серед яких першочерговими є: якою буде ро-

* Игры в демократию закончены. Финита ля комедия... 21.01.16 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/108546/>.

** Там же.

бота? які спеціалісти потрібні та хто їх готуватиме? що являтиме собою влада, і як вона управлятиме суспільством? які виникнуть у цьому зв'язку суперечності інтересів як усередині нашої країни, так і між країнами?

Сучасні економічні теорії не можуть відповісти на окреслені та багато інших запитань, таких актуальних для вдосконалення соціально-економічної політики і переходу суспільного розвитку на новий рівень, адекватний змінам, які відбуваються. Це усвідомлюють дедалі більша кількість суспільствознавців (у тому числі економістів). Тим часом досі дискурс серед економістів, політиків і господарників зводиться переважно до двох теоретичних позицій: одні, як і раніше, віддані ідеям централізованого планування, інші сповідують доктрину радикального лібералізму. Р.С. Грінберг і О.Я. Рубінштейн справедливо стверджують, що “обидва ухили є гіршими”. Незважаючи на популярність цих теорій, спільне між ними є очевидним – це теорії минулого століття [4, с. 12]. Впровадження їх у господарську практику стало істотною причиною неефективності українських перетворень, прорахунків у прогнозах і серйозних поразок у соціальній сфері.

Незважаючи на це, в Україні – при великій кількості партій, жодна з яких не має монополії на владу, – ігнорується усіяка теорія. Усі розмови зводяться до необхідності інтегруватися у світову економіку на славнозвісному “здоровому глузді”, який кожна з цих партій розуміє по-своєму.

Економічна сфера – тільки одна із складових життя людей, яка має бути органічною іншим його складовим. Отже, сьогодні потрібні як нова модель соціально-економічного розвитку суспільства, так і нова модель гуманізму, спрямована на відродження моральності, без якої немислимим є життя і яку можна створити шляхом об'єднання зусиль представників усіх соціальних наук. До цього схиляються дедалі більша кількість дослідників. Т. Пікетті – нова зірка світової економічної науки, який увійшов до списку найвпливовіших інтелектуалів світу, – пише: “Скажемо прямо: економічна наука так і не позбавилася від дитячої пристрасності до математики і суто теоретичних і нерідко дуже ідеологічних міркувань, які перешкоджають історичним дослідженням і зближенню економіки з іншими соціальними науками... Насправді економіці взагалі не слід було відокремлюватися від інших соціальних наук: вона може розвиватися тільки в їх рамках. Ми надто мало знаємо про соціальні науки для того, щоб так нерозумно ділити їх на відособлені дисципліни. Очевидно, що для досягнення прогресу в таких питаннях, як історична динаміка розподілу багатств і структури соціальних класів, необхідно діяти прагматично і використовувати методи і підходи, застосовувані істориками, соціологами і політологами, тією самою мірою, якою використовуються методи і підходи економістів” [5, с. 50].

Водночас не можна забувати, про що вже говорилося, що майбутнє базується на досвіді минулого – такою є діалектика розвитку. Майбутнє проглядається через минуле. Підтвердженням цьому слугує той факт, що в історичному минулому як ринок, так і план відіграли значну роль у розвитку економіки, в її модернізації та підвищенні рівня життя людей у багатьох країнах світу. Ринок, будучи одним із способів координації економіки, має різні моделі – ліберальну, соціальну, скандинавську та ін. – залежно від масштабів державного регулювання. За свою майже 500-річну історію він не тільки еволюціонував, але й був “локомотивом” історичного прогресу. Навряд чи це можна заперечувати, як і те, що притаманна ринковій конкуренція – дуже жорстка річ, яка породжує переможців і переможених.

Ринкова економіка зазнає систематичних криз, внаслідок чого реальне життя розвивається стрибкоподібно і суперечливо.

З переходом до постіндустріальної цивілізації багато авторитетних вчених вважають, що епоха побудови ринку закінчилася. Ця позиція аргументується у Е. Тоффлера [6, с. 262]. На його думку, людство, принаймні, 10 тис. років створювало всесвітню мережу обміну – ринок. Останні 300 років, із самого початку Другої хвилі, цей процес відбувався з шаленою швидкістю. Три століття ми вкладали у творення цієї мережі колосальну енергію. Сьогодні усі ці форми ринкової експансії досягли своєї межі. У книзі "Третя хвиля" Е. Тоффлер уточнює свою позицію: "Тепер, коли основне завдання побудови ринку практично завершено, величезну енергію, яка раніше спрямовувалася на створення всесвітньої ринкової системи, можна буде вжити на інші цілі" [7, с. 493]. Такі зводяться до постеконіомічної цивілізації, яку він характеризує як "транsrинкову" (transmarket civilization). Подібну точку зору поділяють Д. Белл, В.А. Іноземцев та інші.

Суспільствознавці, критикуючи теорії так званих "буржуазного лібералізму" і "реального соціалізму", які є відображенням двох сторін індустріального суспільства, також пропонують чимало гіпотез майбутнього світоустрою. Так, Б.М. Кузик і Ю.В. Яковець обґрунтовують, що епохальною інновацією першої половини ХХІ ст. стануть передбачення П. Сорокіна, і відбудеться перехід до інтегрального соціокультурного устрою [8, с. 39–40].

Гіпотезу про інтегральну постіндустріальну економіку Ю.В. Яковець розвиває на основі підходу Е. Тоффлера до майбутнього ринку, який полягає в тому, що до кінця ХХ ст. історичний процес побудови ринку завершено, а "третя хвиля" створює першу в історії "транsrинкову" цивілізацію. Під словом "транsrинкова" він розуміє цивілізацію, здатну поставити на порядок денний нові завдання, оскільки ринок уже побудовано. Набуде розвитку "виробництво для себе", що "веде до демократизації хоча б деяких видів діяльності, тим самим змінюючи роль ринку в житті суспільства... Виникнення "виробництва для себе" вказує на необхідність економіки, яка не буде схожою на економіки першої або другої хвилі. Але в новому історичному синтезі сплавить воєдино характеристики обох" [9, с. 262]. Це дає Ю.В. Яковцю підставу зробити висновок, що в даному випадку "йдеться про інтегральну, постіндустріальну економіку. У постіндустріальній, інтегральній цивілізації буде піднесено роль *солідарної економіки*. Під нею я розумію "виробництво для себе", вільне як від ринкових категорій і механізмів, конкурентної боротьби, так і від диктату держави та бюрократичного свавілля чиновників. Сутність солідарної економіки зводиться до колективного саморегулювання процесів відтворення групою взаємозалежних осіб для задоволення власних потреб та інтересів і забезпечення на цій основі найбільш ефективного використання ресурсів" [9, с. 262–263]. Він вважає, що тенденції "виробництва для себе" наростатимуть, підвищаться частка і значущість солідарної економіки, яка, проте, не замінить ринок, а доповнюватиме його, забезпечуючи важливі сфери життєдіяльності людей і сімейної економіки.

Оригінальну позицію відстоює А.С. Гальчинський. Вчений підкреслює, що він поділяє точку зору Е. Тоффлера про те, що, втрачаючи провідні позиції, ринок зберігає свій позитивний потенціал. На думку А.С. Гальчинського, він проявляється у формі конвергентного ринку. На рівні традиційної економіки, економіки виробництва матеріального багатства, зберігають свою цінність механізми класичного конкурентного ринку. Одночасно трансформації нової соціоекономіки де-

монструють функціональну неадекватність конкуренції. Конкурентний ринок ґрунтується на логіці “соціального дарвінізму”, на принципі “нехай загине слабкий”, “виживає тільки сильніший”. Альтернативою йому є нова функціонально-неортодоксальна модель ринкових відносин – конвергентний ринок. Його специфічність полягає у встановленні відносин партнерів з приводу “виробництва” інформації та знань, примноження інтелектуального багатства, механізму накопичування і реалізації людського та соціального капіталу. У площині відповідних відносин взаємодіючі суб’єкти ринку не поглинають один одного, не уніфікуються і не втрачають оригінальність, залишаються самими собою.

Автор, розуміючи, що конкуренція – рушійна сила, яка зникнути не може, наводить таку аргументацію: конвергенція, як і конкуренція, – це теж змагання в економіці та соціальному житті, проте воно не передбачає підкорення слабого сильному. Конвергенція – це атрибут вищого рівня еволюції, це відносини з партнером як з особистістю, як із своїм однодумцем [10, с. 305–307]. По суті така точка зору зводиться до того, що в матеріальному виробництві ринкові відносини і конкуренція залишаються, а в нематеріальному їм місця немає. Виникає запитання: як ці сфери виробництва взаємодіятимуть і обмінюватимуться – на ринковій основі або як особистість з особистістю? Очевидно, що доти, доки не стерлися відмінності між фізичною і розумовою працею, без ринкових відносин, конкуренції та еквівалентного обміну між різними видами діяльності та товаровиробниками не обійтися.

Достоїнства і недоліки є характерними також для планової економіки. Вона дозволяє на тривалий період прямо ув’язувати інвестиції із зайнятістю, що забезпечує високі темпи економічного зростання і технічного прогресу, сприяє розвитку науки, освіти, охорони здоров’я та інших складових підвищення добробуту людей. Підтвердженням цьому слугують як багаторічний досвід нашої країни в минулому столітті, так і нинішні результати країн з економікою, що розвивається (Китаю, В’єтнаму, Індії), де в різні періоди частка інвестицій у ВВП доходила до 30% і більше. Важливо підкреслити, що найбільший ефект від інвестицій досягається не при тиражуванні відсталої техніки, а при освоєнні та впровадженні її передових аналогів. У свою чергу, це сприяє створенню нових робочих місць, підвищенню продуктивності праці, стимулюванню праці, збільшенню національного доходу, а отже – і зростанню суспільного багатства.

Планова економіка має і свої мінуси. До них належать штучні, неефективні елементи, зумовлені прагненням до глобального усупільнення, пригнічення приватної ініціативи, широка регламентація господарського життя (жорсткий план виробництва і поставок, незмінні ціни та зарплата тощо). Вони мають бути подолані. Плановій економіці притаманні не тільки директивно-адміністративні методи ведення господарства, але й позаекономічний примус (у тому числі в насильницьких формах).

З нашої точки зору, для України, що перебуває у стані дуже глибокої системної кризи і не має науково обґрунтованої політики, спрямованої на впровадження стратегічних проектів (таких немає у жодної з численних партій, які борються за владу), найбільш доцільним є поєднання соціальної моделі ринку і плану.

Використання планових методів управління економікою мало і має місце в різних країнах (у тому числі і в нашій). В.М. Глушков – наш співвітчизник і видатний кібернетик – ще в середині 60-х років минулого століття розробив проект загальнодержавної системи управління виробництвом (ЗДАС). Передбачалося, що

вся виробнича інформація прямо з підприємств, які мають автоматизовану систему управління (АСУП), надходитиме до управляючих систем регіонів (РАСУ) і далі — галузей (ГАСУ). Мережа повинна була об'єднати 100–200 великих обчислювальних центрів у промислових містах і економічних центрах. Звідти опрацьована інформація надходила б до єдиного загальнодержавного центру. За допомогою механізмів зворотного зв'язку здійснювалися контроль виконання і постійне коригування управлінських рішень, тобто система легко працювала в умовах постійної зміни виробничого середовища і могла сама коригувати рішення у простих ситуаціях*.

Враховуючи величезні швидкості обчислення, процесом виробництва можна було управляти в реальному масштабі часу, "на ходу" усуваючи помилки і недоробки. Для ринкової економіки це завдання є нерозв'язним. Симбіоз "невидимої" руки ринку з "видимою" рукою держави і суспільних інститутів відкриє можливість для підвищення ефективності соціально-економічної діяльності. В іншому випадку нашу країну неможливо буде вивести з некерованого хаосу.

Слід покінчити з хибними міфами про виняткову ефективність приватної власності та ринку, які нібито усе розставляють по своїх місцях. Вони вже все розставили в Україні, створивши за короткий період купку мільярдерів і перетворивши більшість населення країни на бідних і злидарів. Догми про те, що "ринок сам усе відрегулює", дали негативний результат. На практиці більшість розвинутих країн і країн, які розвиваються, використовують модель регульованої змішаної економіки, а Китай і ряд інших держав — відповідно, модель керованої змішаної економіки. Помітно посилюється роль державного управління в Європі та Америці, свідченнями чому є тотальне регулювання в ЄС рівня дефіциту бюджетів і стану банків або гігантська фінансова допомога з держскарбниці США бізнесу та населенню. Управління всередині великих корпорацій будується також на основі застосування автоматизованих систем обліку і контролю виробництва. Майбутнє без нових економічних відносин між людьми — це шлях до минулого. Тому вже тепер треба вивчати і розвивати принципи економіки майбутнього.

Стратегія соціально-економічного розвитку України

Україні потрібен різкий поворот до політики регульованої ринкової економіки, як, наприклад, це мало місце у світі в період Великої депресії 1929–1933 рр. Тоді основою для такого повороту слугувала кейнсіанська революція в економічній теорії, що спростувала панівну на той час теорію саморегульованого ринку. Незважаючи на численну критику на адресу економістів, які виростили на маршалліанських традиціях, практика відтворення і переходу на новий рівень модернізації індустрії у післявоєнний період підтвердила доцільність державного регулювання економіки.

Економічна теорія (про що забувають або що свідомо ігнорують догматики і так звані "реформатори"), як свідчить 400-річна історія її існування, була і залишається науковою основою економічної політики. Не адекватна рівню розвитку економіки, досягненням науки і техніки, підготовці кадрів, її специфіці в різних країнах, економічна теорія стає гальмом розвитку економіки зокрема і суспільного устрою в цілому, свідченням чому, на жаль, слугує наш багаторічний досвід. Тільки економічна теорія, сформована на відповідному даному етапу рівні розвитку країни, стає науково обґрунтованою і формує систему заходів суспільного

* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/72058/>.

(в тому числі державного) впливу на економіку, спрямованих на досягнення поставлених цілей. Це дає можливість, по-перше, визначити економічний вибір і здійснити пошук поєднання наявних ресурсів, яке б дозволяло одержати максимальний економічний і соціальний ефект, а по-друге, виробити систему методів та інструментів і тим самим вплинути на реальну господарську практику.

Україні слід відмовитися від пишномовних гасел про побудову постіндустріального суспільства в умовах архаїчної індустрії, структурних деформацій, зруйнованої інфраструктури і знедоленого народу та зайнятися реіндустріалізацією, що дозволить подолати технологічне відставання. Це можливо лише шляхом впровадження промислової політики, формування якої вимагає спільних зусиль державних інститутів і бізнесу. На цьому акцентує увагу В.М. Геєць: “Україна за особливостями суспільного і економічного життя істотно відрізняється від високорозвинутого світу, в якому креативність дій на принципах самовираження і самореалізації не тільки дозволила досягти високого рівня задоволення потреб населення, а й сформувала можливості їх задоволення на засадах ринкового обміну і тим самим виокремила такий самостійний фактор, завдяки якому майбутнє залежить від ступеня і динаміки розвитку знань як ресурсу, як влади і як сили. У такий спосіб у високорозвинутому світі досягається баланс між державою, бізнесом і громадянським суспільством, на відміну від тенденцій в українському суспільстві та українській державі, де одночасно існують політична, економічна та гуманітарна кризи” [11, с. 6].

Розв’язання окреслених проблем передбачає визначення цілей на найближчу і віддалену перспективи, тобто планування і стратегію. У нинішньої влади стратегія соціально-економічного розвитку України відсутня, що є однією з головних причин всеохоплюючої кризи у країні. У суспільній науці давно відоме підтверджене практикою положення, що той, хто береться за окремі питання без попереднього розв’язання загальних, неминує на кожному кроці несвідомо “наштовхуватиметься” на ці загальні питання.

На нашу думку, в новій економічній системі слід зберегти та розвинути дві групи елементів. Перша з них повинна включати специфічні елементи, які є характерними для нашого минулого і будуть прогресивними у процесі цивілізаційного розвитку. Другу групу елементів складуть ті, що є характерними для світової цивілізації та позитивно проявили себе у таких розвинутих країнах, як Норвегія, Швеція, Фінляндія і ряд інших.

Специфічні елементи, характерні для української економіки до 90-х років ХХ ст., а також для нової економічної системи, мають бути збережені та розвинуті: соціальна захищеність; право на працю, освіту, охорону здоров’я, відпочинок, соціальне забезпечення; довгострокове стратегічне планування (створення програм на 10–15–20 років); вирівнювання в розвитку регіонів; розробка і реалізація великих програм розвитку економіки, науки і техніки (визначення пріоритетів інноваційного розвитку, будівництво і благоустрій шляхів, створення сучасної транспортної системи тощо).

При переході на новий історичний щабель розвитку людства з якісно іншою соціально-економічною системою (“економіка для людини”, “соціально орієнтована економіка”) економіка України повинна мати такі особливості.

1. *Інтегральний економічний лад* (тобто це не капіталізм і не ринок, але й не соціалізм з панівним державним регулюванням). Майбутня економічна система повинна поєднати приватну ініціативу та інноваційну активність підприємців із

забезпеченням гідного життя для старшого і прийдешнього поколінь, прагнення ринку до прибутку і державну турботу про відтворення людського капіталу та навколишнього природного середовища.

2. *Багатоукладна економіка*, в якій кожний уклад займає свою нішу і не панує над іншими, а співіснує з ними. Йдеться про такі уклади:

– великий бізнес, який здійснює технологічні прориви і змінює структуру відтворення (при цьому він перебуває під жорстким державним і суспільним контролем);

– малий і середній бізнес у приватній формі та у вигляді різноманітних кооперативів, який забезпечує підприємницьку ініціативу;

– державний уклад, який зосереджений у стратегічно важливих галузях і реалізує інноваційні програми, а також забезпечує умови для розвитку людського потенціалу і охорони навколишнього природного середовища;

– натуральний уклад, який представлений домашнім і особистим сімейним господарствами, а також виконує найважливіші функції у відтворенні людини, робочої сили.

3. *Активна участь у процесах глобалізації економіки.*

4. *Антикризове державне регулювання економіки.*

5. *Різне скорочення розриву в соціально-економічному розвитку різних регіонів країни.*

Такий перехід до майбутньої соціально-економічної системи стимулює науково-технічний прогрес, який робить головним фактором соціально-економічного прогресу саму людину, її кваліфіковану творчу працю.

В Україні цей перехід починається із запізненням на декілька десятиріч порівняно з розвинутими країнами. Причому майбутні трансформації необхідно здійснювати з урахуванням як несприятливих стартових позицій після глибокої кризи 1990-х років, так і істотної розрухи у вітчизняній економіці (в тому числі в її прогресивних галузях). Незважаючи на те, що сьогодні центральною проблемою української економіки є повне відтворення економічного і науково-технічного потенціалів країни на ефективній основі, забезпечення сталого економічного зростання і підвищення народного добробуту, необхідно розробити національну стратегію розвитку.

З цього питання ведуться напружені дискусії, в ході яких протиставляються альтернативні програми довгострокового соціально-економічного розвитку України. Нині відсутній чіткий варіант такого розвитку. Серед українських політиків і багатьох економістів домінує інерційно-ринковий напрям, при якому вступ нашої країни до ЄС перетворить її на розвинуту і багату. Другий напрям представили вчені, насамперед, інститутів НАН України: боячись того, щоб наша країна не потрапила до групи так званих "держав, які не відбулися" (failed states), вони поставили у 2008 р. мету – продовжити свій власний шлях до майбутнього. Цей шлях базується на стратегії суб'єктності України, тобто здатності держави самостійно моделювати розвиток відповідно до національних інтересів, брати активну участь у формуванні міжнародної політики, мати достатній імунітет до глобальних викликів, загроз і нестабільності*.

Ігнорування запропонованої стратегії розвитку, паралельно з кризовою ситуацією у світовій економіці, негативно позначилося на розвитку нашої країни, що, у

* Україна-2015: національна стратегія розвитку. – К., 2008. – С. 8.

свою чергу, зумовило необхідність пошуку нових підходів до розвитку національної економіки. У цьому зв'язку вітчизняні вчені акцентують увагу на важливості оптимального співвідношення функцій держави й ринку (і механізмів їх взаємодії), які являють собою дві опори, два крила, без яких поступальний рух суспільства є неможливим. Гармонізація функцій держави й ринку на нових основах — ключ до розв'язання багатьох суспільних проблем*.

Запропонована стратегія розвитку України в черговий раз виявилася неза-требуваною. Сьогодні вже в нових, зовсім не найкращих для нашої країни, умовах вчені розробили програму “Інноваційна Україна 2020”**. Її мета — інноваційний розвиток в умовах подальшої інтеграції України у світовий економічний і науково-технологічний простір. Формування стратегії інноваційного розвитку передбачає радикальні зміни в парадигмі розвитку України. Необхідною умовою для цього, підкреслюється в національній доповіді, є розробка відповідної державної стратегії, в якій визначено пріоритети і програми науково-технічного прогресу та інноваційного розвитку, організаційно-технічні форми інноваційної діяльності, фінансове забезпечення інноваційного розвитку, законодавче забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності країни.

Необхідно усвідомити, що у ХХІ ст. процвітаючими будуть ті країни, які зуміють стати лідерами у розвитку науки (в першу чергу — фундаментальної), у розширенні освіти, у створенні нових технологій, систем інформації та управління. Не можна припуститися помилки в черговий раз. Тим більше, що нам не треба стартувати з нуля. Ще не зовсім пізно для початку хоча б потурбуватися про збереження накопиченого інтелекту, про високоякісну освіту дітей та юнацтва, про підтримку наукових і творчих колективів. Без цього сходження буде дуже важким, неймовірно болючим і довгим.

Список використаної літератури

1. *Reinert E.S.* Increasing Poverty in a Globalised World: Marshall Plans and Morgenthau Plans as Mechanisms of Polarisation of World Income [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.networkideas.org/featart/aug2003/Inc_Pov_Globalised_World.pdf.
2. *Зверьков М.И.* Теоретические проблемы формирования национальной экономической системы : моногр. — Одесса : Астропринт, 2012. — 352 с.
3. *Колодко Гжегож В.* Глобализация, трансформация, кризис — что дальше? ; [вводная глава Р.С. Гринберга]. — М. : Магистр, 2015. — 176 с.
4. *Гринберг Р.С., Рубинштейн А.Я.* Индивидуализм&Государство: экономическая дилемма. — М. : Весь Мир, 2013. — 480 с.
5. *Пикетти Т.* Капитал в ХХІ веке. — М. : АДМаргинем Пресс, 2015. — 592 с.
6. *Тоффлер Э.* Шок будущего. — М. : АСТ, 2004. — 560 с.
7. *Тоффлер Э.* Третья волна. — М. : АСТ, 2004. — 781 с.
8. *Кузык Б.Н., Яковец Ю.В.* Россия-2050: стратегия инновационного прорыва. — 2-е изд., доп. — М. : ЗАО “Издательство “Экономика”, 2005. — 624 с.
9. *Яковец Ю.В.* Глобальные экономические трансформации ХХІ века. — М. : Экономика, 2011. — 382 с.
10. *Гальчинский А.С.* Маркс и современный мир: гуманистическая доминанта. — К. : Лыбидь, 2015. — 328 с.

* Новый курс: реформы в Україні 2010–2015 : нац. доп. — К., 2010. — С. 10–11.

** Інноваційна Україна 2020 : нац. доп. ; [за ред. В.М. Гейця та ін.]. — К. : НАН України, 2015. — 336 с.

11. Гець В.М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України // Економіка України. — 2014. — № 12. — С. 4–19.

References

1. Reinert E.S. Increasing poverty in a globalised world: Marshall plans and Morgenthau plans as mechanisms of polarisation of world income, available at: http://www.networkideas.org/featart/aug2003/Inc_Pov_Globalised_World.pdf.

2. Zveryakov M.I. *Teoreticheskie Problemy Formirovaniya Natsional'noi Ekonomicheskoi Sistemy* [Theoretical Problems of Formation of the National Economic System]. Odessa, Astroprint, 2012 [in Russian].

3. Kolodko G.W. *Globalizatsiya, Transformatsiya, Krizis – Chto Dal'she? Vvodnaya glava R.S. Grinberga* [Globalization, Transformation, Crisis and What Next?], Introductory chapter by R.S. Grinberg. Moscow, Magistr, 2015 [in Russian].

4. Grinberg R.S., Rubinshtein A.Ya. *Individualizm & Gosudarstvo: Ekonomicheskaya Dilemma* [Individualism & State: Economic Dilemma]. Moscow, Ves' Mir, 2013 [in Russian].

5. Piketty T. *Kapital v XXI Veke* [Capital in the Twenty-First Century]. Moscow, ADMarginem Press, 2015 [in Russian].

6. Toffler A. *Shok Budushchego* [Future Shock]. Moscow, AST, 2004 [in Russian].

7. Toffler A. *Tret'ya Volna* [The Third Wave]. Moscow, AST, 2004 [in Russian].

8. Kuzyk B.N., Yakovets Yu.V. *Rossiya-2050: Strategiya Innovatsionnogo Proryva* [Russia-2050: Strategy of Innovative Break-Through]. Moscow, Ekonomika, 2005 [in Russian].

9. Yakovets Yu.V. *Global'nye Ekonomicheskie Transformatsii XXI Veka* [Global Economic Transformations in the XXI century]. Moscow, Ekonomika, 2011 [in Russian].

10. Gal'chinskii A.S. *Marks i Sovremennyi Mir: Gumanisticheskaya Dominanta* [Marx and Modern World: Humanistic Dominant]. Kiev, Lybid', 2015 [in Russian].

11. Heyets V.M. *Instytutsiina obumovlenist' innovatsiinykh protsesiv u promyslovomu rozvytku Ukrainy* [Institutional conditionality of innovative processes in Ukraine's industrial development]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2014, No. 12, pp. 4–19 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19 лютого 2016 р.